[گاگەش، ئەم بابەتەی لە ماڵپەڕی زانستپەروەرانی کورد وەرگرتووە؛ تایپی کردۆتەوە و دەستی بە سەر داهێناوە. دەگەڵ سپاس بۆ ماڵپەڕی زانستپەروەرانی کورد، پێشکەش بە گاگەش و بینەرانی ماڵپەڕی گاگەشی دەکات.]

ڕۆژ ژمێری کوردی (تقویم)
ڕۆژژمێر و ساڵی کوردی و نەورۆز

****

ناوەڕۆکی ئەم وتارە:

پێشەکی
ساڵە گرنگەکان : 1ـ ساڵی زایینی(میلادی). 2ـ ساڵی هەتاوی(شەمسی).
ساڵی پڕ.
ساڵگۆڕین
یەکەم ساڵی ڕۆژژمێرەکە
یەکەم ڕۆژی ڕۆژژمێرەکە
گۆڕینی ساڵی زایینی بۆ هەتاوی
3. ساڵی کوردی
4. ساڵی هەیڤی (قمری)
نەورۆز

****

پێشەکی

هەر وڵاتێک بەگوێرەی ڕۆژژمێر(تقویم)ێ کاروباری خۆی بەڕێوە دەبا و، ساتی قەومانی ڕووداوی مەزنیش بۆتە دەستپێکی ڕۆژژمێرەکەی.
زۆربەی وڵاتان بەگوێرەی "ساڵی زایینی" هەڵسوکەوت دەکەن؛ هەندێ وڵاتیش وەکوو چین، ئەفغانستان، ئێران و هتد پێڕەوی ساڵی ترن. دانیشتوانی هەر پارچەیەک لە کوردستانیش چونکوو وڵات و دەسەڵاتی سەربەخۆیان نییە، خۆنەویست ڕۆژژمێری ئەو وڵاتە بەکار دەبەن کە تێیدان. هەڵبەت کورد ئەگەرچی لە وڵاتی خۆیدا بێ دەسەڵاتە، بەڵام ساڵی تایبەتیی خۆی هەیە کە بەو پێیەش "ڕۆژژمێری کوردی" داڕێژراوە. لێرەدا دەمانەوێ باسی «ساڵ» و «ڕۆژژمێر»ە گرنگەکان و پەیوەندی و جیاوازییان لەگەڵ ساڵی کوردیدا بکەین.

<u>ساڵە گرنگەکان</u>

1. ساڵی زایینی (میلادی).
2. ساڵی هەتاوی (شمسی).
3. ساڵی کوردی.
4. ساڵی هەیڤی (قمری).

1.ساڵی زایینی (میلادی)

دەستپێکەکەی هەفتەی لەدایکبوونی عیسا مەسیحە و، ڕۆژژمێرەکەش "ڕۆژژمێری زایینی"یە.
لە ساڵی 1582ی زایینیدا، پاپ گریگووری هەشتەم، دوایین ئاڵوگۆڕی لەو ڕۆژژمێرەدا کرد و ئێستاکە بە «ڕۆژژمێری گریگووری» بەناوبانگە.
31 ی دیسامبر، کاتژمێر 12ی شەو(24,00)، ساتی گۆڕینەوەی ساڵی زایینییە بۆ ساڵی نوێ.
(لە ساڵی هەتاوییدا، ساتی گوڕینەوەی ساڵ بەو شێوەیە نییە).
لە ڕۆژژمێری گریگووریدا پەیوەندی لەنێوان ساڵ و وەرزەکاندا نییە. بە شێوەیەکی بڕیاردراو، ژمارەی ڕۆژەکانی حەوت مانگی ساڵ 31 ڕۆژن، چوار مانگی دوایە 30 ڕۆژ و مانگی ئاخریش بە شێوەیەکی نارێک 28 یان 29 ڕۆژە. هەر چوار ساڵ جارێک، ساڵی پڕ ، واتە ساڵی (کبیسە leap year)یە، مەگەر ئەو ساڵانەی کە شیاوی دابەشکردن بە (100) بن، بەڵام نەک بە (400). کەوا بوو ساڵی 2000 ساڵی پڕ بوو (چونکوو شیاوی دابەشکردنە بە 400)، بەڵام ساڵی 2100 ساڵی پڕ نییە. ڕۆژژمێری گریگووری لە هەر 3330 ساڵدا یەک ڕۆژی هەڵەی دەکەوێتێ.
زۆربەی وڵاتانی دنیا پێڕەوی ساڵی زایینین، تەنانەت وڵاتانی عەرەبیش، هەرچەند لەدایکبوونی عیسا مەسیح دەستپێکی ساڵی زایینییە.

2.ساڵی هەتاوی (شمسی)

ئەو ساڵەی کە لە ئێراندا پێڕەویی لێ دەکرێت پێی دەوترێت ساڵی هەتاوی (خورشیدی، شمسی). هەروەها کوردانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش کە کەوتوونەتە چوارچێوەی ئەو وڵاتەوە، بەگوێرەی ئەو ساڵە هەڵسوکەوت دەکەن.

لە ڕاستیدا، ساڵی هەتاوی (خورشیدی، شمسی) لە بنەڕەتەوە هی کلدانییەکان بوو کە شارستانییەتێکی دێرین بوون لە (نێوان دوو ڕووباران = بین النهرین)دا.

ئێرانییەکان پێش لە هاتنی ئیسلام پێڕەوی "ڕۆژژمێری زەردەشتی" بوون و، "ساڵی هەتاوی"یان بەکار نەدەهێنا. بەڵام کاتێ کە عەرەبەکان هێرشیان بردە سەر ئێران و ئەو وڵاتەیان داگرت، ناچاریانیان کردن کە بەگوێرەی "ڕۆژژمێری عەرەبی" باج و پیتاک و سەرانەیان بدەنێ. ڕۆژژمێری زەردەشتی لە برەو کەوت.

دواتر ئێرانییەکان ڕۆژژمێرێکیان داهێنا کە لەسەر بنەمای ساڵی هەتاوی داڕێژرابوو و سەرەتاکەشی خاکەلێوە (فروردین) بوو.

لە کۆتاییی سەدەی پێنجەمدا، بە خواستی (جلال الدين ملكشاه سلجوقى)، بە سەرکردایەتیی"عومەری خەیام" ـ شاعیر و ئەستێرەناس ـ کۆمەڵێ ئەستێرەناس کۆ بوونەوە و دەستکارییان لەو ڕۆژژمێرەدا کرد. کاتێ ویستیان دەرکەوتنی خاکەلێوە (فروردین) تاووتوێ بکەن، بینییان کە ڕۆژژمێرەکەیان 18 ڕۆژ کەموکووڕیی هەیە. ئەوە بوو 18 ڕۆژیان خستە سەر ڕۆژژمێرەکە. ئەو ساڵە، دوو جار، یەکەم تا هەژدەهەمی خاکەلێوەی تێدا بوو. ئیتر لەوە بەدوا ئەو ڕۆژژمێرە بە "ڕۆژژمێری جەلالی" ناوبانگی دەرکرد. لەو ڕۆژژمێرەدا ساڵ پێک هاتبوو لە 12 مانگی 30 ڕۆژە کە لە کۆتاییی ساڵدا 5 ڕۆژ زێدەی هەبوو (لە ساڵەکانی پڕدا 6 ڕۆژ). تا سەرەتاکانی پاشایەتیی(ڕەزاخانی پەهلەوی)، ئەو ڕۆژژمێرە بەکار دەچوو. لە ساڵی 1925دا ڕۆژژمێرێک کە لەسەر بنەمای ڕۆژژمێری جەلالی ئامادە کرابوو ئاراستەی پەرلەمانی(ڕەزا خانی پەهلەوی) کرا و بوو بە ڕۆژژمێری ڕەسمیی ئێران.

ڕۆژژمێری ئێران ـ کە ئێستاکەش هەر بە ڕۆژژمێری جەلالی بەناوبانگە ـ بەگوێرەی سووڕی زەوی بە دەوری هەتاو داڕێژراوە، بۆیە پێی دەڵێن "ڕۆژژمێری هەتاوی" (خورشیدی، شمسی). هەر ساڵێک نزیکەی 365 ڕۆژ، 5 کاژێر و 49 خولەکە.

ساڵی پڕ:

ئەو ساڵانەی کە 366 ڕۆژن، پێیان دەوترێت: "ساڵی پڕ" (کبیسە leap year). لە ڕۆژژمێری هەتاویدا دەکرێ بوترێت لە هەر 33 ساڵ، 8 ساڵی، ساڵی پڕە. ساڵی پڕ ئەو ساڵانەن کە کاتێ دابەش کرێن بەسەر 33دا، پاشماوەکەیان دەبێتە یەکێک لەم ژمارانە:
(6ـ 22ـ 17ـ 13ـ 9ـ 5ـ 1 و 30).
بۆ وێنە ئەگەر 1370 دابەش کەین بەسەر 33 دا، پاشماوەکەی دەبێتە 17، کەوا بێت ساڵی 1370 ساڵێکی پڕە.

ساڵگۆڕین :

سەرەتای ساڵ، ساتێکە کە هەتاو لە"نیوگۆی باشووری" بەرەو "نیوگۆی باکووری" بەسەر هێڵی ئیستوادا تێدەپەڕێ. بەو جۆرە ساڵ دەگۆڕێ بۆ ساڵی نوێ و نەورۆز دەست پێ دەکات. جا ئەگەر ئەو گۆڕانە پێش لە نیوەڕۆ (بە کاتی تاران) بێت، ئەو ڕۆژە دەبێتە یەکەم ڕۆژی ساڵ واتە 1ی نەورۆز. بەڵام ئەگەر لە نیوەڕۆ یان دوای نیوەڕۆ بێت، ڕۆژی دواتر دەبێتە یەکەم ڕۆژی سەری ساڵ. لەبیرمان نەچێت، لەو کاتەدا بەهار تەنیا لە "نیوگۆی باکووری"ی زەوی دەست پێ دەکات، لە "نیوگۆی باشووری"ی زەویدا پاییز دەست پێ دەکات. کەوا بێ، باش نییە بڵێین بەهار دەست پێ دەکات، ڕەنگە باشتر بێ بڵێین نەورۆز (خاکەلێوە) دەست پێ دەکات.

لەم ڕۆژژمێرەدا هەر ساڵێک 12 مانگە، شەش مانگی یەکەمی 31 ڕۆژە و پێنج مانگی دووەم 30 ڕۆژە و، دوایین مانگ، ئەگەر ئەو ساڵە ساڵی پڕ بێت 30 ڕۆژە، ئەگینا 29 ڕۆژە.

یەکەم ساڵی ڕۆژژمێرەکە:

ساڵی دەستپێکی ئەو ڕۆژژمێرە، واتە ساڵی 1ی ڕۆژژمێرەکە، ئەو ساڵەیە کە پێغەمبەری ئیسلام لە شاری مەکەوە کۆچ (هجرت) دەکات بۆ شاری مەدینە (ساڵی 622ی زایینی). هەر بۆیە بە ساڵی هەتاوی دەڵێن "ساڵی کۆچیی هەتاوی" (هجری شمسی).

ڕۆژژمێری پاشایەتی:

دوایین شای ئێران(موحەمەد ڕەزا پەهلەوی)، ویستی ساڵی 1ی ڕۆژژمێرەکە بکاتە کاتێ کە ئیمپراتۆریی ماد ڕووخێنرا و پاشایەتیی هەخامەنشیی پارس بۆ یەکەم جار لە ئێراندا دەسەڵاتی گرتە دەست. لە ڕێکەوتی 1354/12/24 مەجلیسەکانی(شورای ملی) و (سنا) بڕیاریان دا کە دەستپێکی ڕۆژژمێری ئێرانی ببێتە دەستپێکی پاشایەتیی کووروش ، واتە(یەکەم پاتشای هەخامەنشی کە ئیمپراتۆریی مادی ڕووخاند و بەو جۆرە پارسەکان دەسەڵاتیان گرتە دەست). لە دەستپێکی ساڵی1355دا ڕۆژژمێری پاشایەتی(تقویم شاهنشاهی) بەکار برا و بوو بە ساڵی 2035ی پاشایەتی. بەڵام بە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئێران کە بوو بە هۆی ڕووخانی حکوومەتی پاشایەتی لە ئێراندا، ئەو بیرۆکەیە تێک چوو و لە ڕێکەوتی 1357/6/5 ڕۆژژمێری پاشایەتی هەڵوەشێنرایەوە و بووەوە بە"کۆچیی هەتاوی" (هجری شمسی).

یەکەم ڕۆژی ڕۆژژمێرەکە:

ڕۆژی دەستپێکی ڕۆژژمێرەکە، کرایە 1ی بەهار، کە 1ی نەورۆزی ئەو ساڵە بوو کە پەیامبەری ئیسلام تێیدا کۆچ (هجرت)ی کردبوو بۆ مەدینە. (1/1/1)ی ساڵی هەتاوی بەرانبەر بوو لەگەڵ ڕۆژی هەینی 19ی مارسی 622ی زایینی. کەوا بێت ساڵی 1ی هەتاوی = ساڵی 622 ی زایینی. واتە ساڵی زایینی، 621 ساڵ لە ساڵی هەتاوی گەورەترە: (621 = 1 – 622)

کەوا بێ، ئێرانییەکان لە ڕۆژژمێری جەلالیدا بە تیرێک دوو نیشانیان پێکاوە، هەم دابونەریتی خۆیان پاراستووە، هەم ڕۆژێکی گرنگی ئیسلامییان بەکار هێناوە:

a. یەکەم ڕۆژی ساڵ، 1ی نەورۆزە، کە دابونەریتێکی دێرینەیە.

b. یەکەم ساڵی ڕۆژژمێرەکە، واتە ساڵی 1ی ڕۆژژمێرەکە، ساڵی کۆچ (هجرت)ی پێغەمبەری ئیسلامە لە مەکە بۆ مەدینە، کە بۆنەیەکی گرنگە لە جیهانی ئیسلامدا.

مانگەکانی ڕۆژژمێری ئێرانی، کە بنەڕەتی(ئاڤێستایی)یان هەیە؛ بریتین لە:

A بەهار: (1ـ فروردین 2ـ اردیبهشت 3ـ خرداد).

B هاوین: (4ـ تیر 5ـ مرداد 6 ـ شهریور).

C پاییز: (7ـ مهر 8 ـ آبان 9ـ آذر).

D زستان: (10ـ دی 11ـ بهمن 12ـ اسفند).

گۆڕینی ساڵی زایینی بۆ هەتاوی:

چونکوو ساڵی زایینی و ساڵی هەتاوی لە یەک ڕۆژدا دەست پێ ناکەن، کەوابێت ناشتوانن بەرانبەری یەک ببن. بۆ گۆڕینی ئەو دوو چەشنەساڵە بە یەکتری، دوو ئەگەر هەیە کە لێرە باسیان دەکەین:

1 ـ ئەگەر لە دایکبوونی کەسێک یان ڕووداوێکی گرنگ لە نێوان مانگی ژانڤییە هەتا 21 مارس دا بووبێت، بۆ گۆڕینی ساڵی ئەو ڕووداوە لە ساڵی میلادی بۆ کۆچی، دەبێ ڕەقەمی 622 لە ساڵی میلادی کەم کەینەوە تا ساڵەکە بکەینە کۆچی.
* بۆ نموونە سۆیبە لە ڕۆی 14ی مانگی ژانڤییەی ساڵی2005 دا لە دایک بووە. ئەگەر ساڵی لە دایکبوونی لە میلادی بکەین بە کۆچی، بەمجۆرە دەکەین:

$$2005 - 622 = 1383$$

2. ئەگەر ڕۆژی لەدایکبوون یان ڕووداوێک دوای 20 ـ 21ی مارس (1ی نەورۆز) و هەتا کۆتایی ئەو ساڵە زایینییە ڕووی دابێت، 621 ساڵ لە ساڵە زایینییەکە کەم دەکەینەوە. بۆ نموونە بۆ ساڵی 2005ی زایینی ئاوا دەکەین:

$$2005 - 621 = 1384$$

ئەگەر ساڵی هەتاویش بخوازین بکەینە ساڵی زایینی، بە پێچەوانەی فورمولی سەرەوە بەمجۆرە دەکەین:

$$1383+622=2005$$

$$1384+621=2005$$

بۆمان دەرکەوت کە ڕۆژژمێری ئێرانی، هاوکات کە ڕۆژژمێرێکی هەتاوییە، ڕۆژژمێرێکی کۆچیشە، واتە: کۆچیی هەتاوی (هجری شمسی)یە.

3.ساڵی کوردی

ساڵی کوردییش، هەر وەک ساڵی ئێرانی، ساڵێکی هەتاوییە. واتە بەگوێرەی سووڕی زەوی بە دەوری هەتاوە. ژمارەی مانگەکان و دەستپێک و کۆتاییی ساڵەکان و ساتی گۆڕان بۆ ساڵی نوێ، کتومت هەر وەک ساڵی ئێرانییە. بەڵام دوو جیاوازیی سەرەکیی هەیە کە بریتین لە:

1. ڕۆژژمێری کوردی بەپێچەوانەی ڕۆژژمێری ئێرانی، کۆچی نییە. بەڵکوو ساڵی 1ی ڕۆژژمێری کوردی ئەو ساڵەیە کە ئیمپراتۆریی مەزنی ماد لە لایەن "دیاکۆ"وە دامەزرا. ئەویش 700 ساڵ پێش لە زایین بوو.

2. لە سەردەمی "کۆماری کوردستان" لە مەهاباددا ناوی مانگەکان بە کوردی کراون، کە بریتین لە:

- بەهار: (1ـ خاکەلێوە 2ـ بانەمەڕ 3 ـ جۆزەردان).
- هاوین: (4ـ پووشپەڕ 5ـ گەلاوێژ 6ـ خەرمانان).
- پاییز: (7ـ ڕەزبەر 8ـ خەزەڵوەر 9ـ سەرماوەز).
- زستان: (10ـ بەفرانبار 11ـ ڕێبەندان 12ـ ڕەشەمە).

سەرنج: بە خاکەلێوە، (نەورۆز) و بە بانەمەڕ، (گوڵان) و بە خەزەڵوەر، (گەڵاڕێزان)یش دەوترێت.

بەراوردی ساڵی کوردی لەگەڵ ساڵی هەتاویی کۆچیدا:

ساڵی کوردی (1321) ساڵ لە ساڵی ئێرانی گەورەترە. ئەگەر ئەمساڵ ساڵی (1384)ی هەتاوی بێت، ئاوا دەبێتە کوردی:

(1384 + 1321 = 2705)

یان ئەگەر ساڵی کوردیمان هەبێت، بۆ ئەوەی بیکەینە ساڵی کۆچیی هەتاوی (ئێرانی)، بەپێچەوانەی سەرەوە دەکەین:

(2705 - 1321 = 1384)

بەراوردی ساڵی کوردی لەگەڵ ساڵی زایینیدا:

یەکەم ساڵی دەستپێکی ڕۆژژمێری کوردی 700 ساڵ پێش لە زایین بووە. بەهاری ئەو ساڵەش دەستپێکی ساڵەکە بووە. هەروەکوو چۆن ساڵی کۆچیی هەتاوی هاوکات نییە لەگەڵ ساڵی زایینیدا، ساڵی کوردیش لە گەڵ ساڵی زایینیدا هاوکات نییە. ساڵی کوردی700 ساڵ لە ساڵی زایینی گەورەترە. بۆ گۆڕینی ئاوا دەکەین:

ئەگەر لە نێوان 1ی ژانڤییەی ساڵی زایینی تا 20 یان 21ی مارس (واتە 1ی نەورۆز) بێت، 699 ساڵ دەخەینە سەر ساڵە زایینییەکە، دەبێتە ساڵی کوردی، بۆ نموونە ئەگەر ساڵی 2005 بێت ئاوا دەکەین:
1. (2005 + 699 = 2704)

ئەگەر ساڵی کوردی بکەینە میلادی، بەپێچەوانەی سەرەوە دەکەین. بەمجۆرە:

(2704 - 699 = 2005)

2. ئەگەر لە نێوان 21ی مارس تا 31ی دیسامبر بێت، 700 دەخەیەنە سەری. بۆ نموونە ئەگەر 2005 بێت ئاوا دەکەین:

(2005 + 700 = 2705)

کە ئەگەر ساڵی کوردیمان هەبێت بەپێچەوانەی سەرەوە دەکەین:
(2705 - 700 = 2005)

4.ساڵی هەیڤی (قمری)

یەکێکی تر لە ساڵەکان، کە لە جیهانی ئیسلامیدا گرنگیی خۆی هەیە، ساڵی هەیڤی (قمری)یە. ئەم ساڵە لە لایەکەوە وەک ساڵی ئێرانی، ساڵێکی کۆچی (هجری)یە، واتە یەکەم ساڵی ئەو ساڵەیە کە پێغەمبەر لە مەکەوە بۆ مەدینە کۆچی کرد. لە لایەکی ترەوە بەپێچەوانەی ساڵی ئێرانی کە هەتاوییە، وەک لە ناوەکەیەوە دیارە، ساڵی هەیڤی، ساڵێکی هەیڤی (قمری)یە. واتە ئەو ماوەیە کە هەیڤ لە (هلال)ی خۆیەوە دەورێکی خۆی لە ماوەی 29 ڕۆژ و 12 کاژێر و 43 خولەکدا دەپێوێ. ساڵی هەیڤی (قمری) 354 ڕۆژە.

نـەورۆز

نـەورۆز

نەورۆز دابونەریتێکی زۆر کۆن و دێرینە کە لە لایەن کورد و فارس و ... بە شێوەی جۆربەجۆر بەڕیوە دەچێت. ڕەگ و ڕیشەی دەگەڕێتەوە بۆ کەونارایەکی پێش لە مێژوو. هەندێ کەس بە هەڵە پێیان وایە زاڵبوونی کاوە بەسەر زوحاک سەرچاوەی نەورۆزە. بەڵام نەورۆز زۆر لە ئەفسانەی زوحاکیش کۆنترە. شارەزایانی نەورۆز، بڕوایان وایە (جەمشێد شا) کە یەکێک لە پاتشاکانی پێشدادییەکان بووە، نەورۆزی داهێناوە. ژیانی ئەو پاتشایانە لە ئەفسانە بەدەر نییە و بەسەرهاتەکانیان زۆر خەیاڵین و سەردەمەکەشیان پێش لە چاخی مێژووە. کەوابێت بنەمای نەورۆز دەگەڕێتەوە بۆ چاخە دێرینەکان. کەونارایيەکان پێیان وا بووە کە لە مانگی نەورۆزدا "گیانە پاکەکان" سەردانی کەسوکارەکانیان لەسەر زەوی دەکەنەوە و ئاگر هەڵدەکەن و" خوانی حەوت سین" دەچنن و بەدەوریدا دادەنیشن. بۆیە چەند ڕۆژێک پێش لە هاتنی نەورۆز، خەڵک دەست دەکەن بە تەکاندنی کەلوپەل و ناوماڵەیان و جلی نوێ لەبەر دەکەن و بە ئاگرهەڵکردنەوە دەچنە پێشوازی نەورۆز.

دیارە نەورۆز لە ناوچە جۆربەجۆرەکاندا بە شێوەی جۆراوجۆر و جیاواز لە یەکتر دەگیرێ و دابونەریتەکانی نەورۆز لای گەلانی ناوچەکەش جیاوازیی هەیە.